

Мойсеєнко Л. А.,

Міжнародна школа україністики НАНУ, м. Київ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

У статті досліджено низку фразеологізмів української мови та методи їх досліджень, різновиди, категоріальні ознаки, а також виявлення закономірностей функціонування, роль і місце у сучасній українській мові.

Ключові слова: фразеологія, метод, фразеологічні одиниці.

В статье исследован ряд фразеологизмов украинского языка и методы их исследований, разновидности, категориальные признаки, а также выявление закономерностей функционирования, роль и место в современном украинском языке.

Ключевые слова: фразеология, метод, фразеологические единицы.

The article examines a number of the phraseology of the Ukrainian language and methods of research, types, categorical attributes, and identify patterns of functioning, role and place in the modern Ukrainian language.

Keywords: phraseology, a method, phraseological units.

Актуальність обраної теми визначає вже сам факт, що фразеологічні одиниці як найвиразніші засоби будь-якої мови завжди були в центрі уваги. Це зумовлено, насамперед, загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на виявлення та аналіз мовних явищ, пов'язаних з культурою, етносом, народною ментальністю в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю, а також помітним по-жвавленням інтересу дослідників до закономірностей функціонування мовної системи, дослідження функцій мови та мовних одиниць.

Об'єктом дослідження є вивчення аспектів методології фразеологічних одиниць (ФО), які набувають ще далі більшої популярності.

Предметом дослідження стали різновиди методів досліджень фразеологізмів, які вважаються індивідуально-авторськими перетвореннями.

За **матеріал** дослідження було обрано дані фразеологічних словників української мови: Басанець З.О., Бублик В. І., Лисенко Е.І., Гавриць В.І., Пророченко О.П., Денисенко С.Н.

Метою аналізу є висвітлення спектру методів дослідження фразеологізмів та їх роль і місце у сучасній українській мові, значення та особливості вживання з урахуванням їхньої національно-культурної специфіки, а також опис їх властивостей у текстах.

Зазначена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- дати критичний аналіз літератури з даної тематики;
- виокремити загально-прийнятні методи досліджень фразеологічних одиниць з загальної маси фразеологізмів та дослідити їх різновиди;
- визначити типи фразеологічних відповідників;

Наукова новизна одержаних результатів полягає у проведенні детального аналізу найкращого методу дослідження фразеологізмів.

Методика дослідження. У процесі аналізу використовуються описовий метод, метод компонентного аналізу, метод фразеологічної ідентифікації, метод лексикографічного аналізу. Дотримуючись широкого розуміння терміну “фразеологічна одиниця”, залучаємо до аналізу не лише ідіоми, фразеологічні сполучення, порівняльні звороти, але й прислів'я, приказки, крилаті вислови, тобто всі стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно повторювані в мовленні словосполучення або висловлювання.

“У фразеології яскраво виявляється самотність мови, її специфічний колорит, особливості образного народного мислення. Фразеологічні одиниці вносять у художнє мовлення струмись свіжості, надають йому більшої колоритності й естетичної краси, посилюють його пізнавальну вартість, сприяють стислості, потужності опису. У словесній тканині художнього твору фразеологізми завжди сприймаються як органічні, невід'ємні елементи тексту, стилетворчі одиниці” [4, с. 5].

На початку нашого дослідження слід зазначити, що термін “фразеологізм” походить від давньогрецьких слів “phrasis” – вислів та “logos” – слово. За визначенням “Сучасної термінологічної енциклопедії”, фразеологізмами слід вважати “стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно відтворювані в мовленні словосполучення або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю й експресивністю” [9, с. 341].

Фразеологічний склад мови вивчається спеціальним розділом мовознавства, який носить назву “фразеологія”. Фразеологія вивчає семантичні, структурні, функціональні, комунікативні особливості фразеологічних одиниць, а також закономірності виникнення і творення фразеологізмів. Фразеологія виокремилась як лінгвістична дисципліна на початку ХХ ст. У книзі відомого швейцарського вченого Шарля Баллі “Французька стилістика” (1909) вперше представлено спробу обґрунтувати фразеологію як самостійну лінгвістичну дисципліну, здійснити класифікацію фразеологізмів і розробити методику ідентифікації фразеологізмів з їхніми аналогами – вільними синтаксичними словосполученнями. У вітчизняній мовознавчій науці фразеологічна проблематика почала розроблятися такими вченими, як О. Потебня, О. Шахматов, Л. Булаховський та інші [7, с. 43].

Проте вчені й досі не дійшли згоди в тому, що ж, все-таки, слід вважати фразеологізмом. Одна група вчених відносить до фразеологізмів лише словосполучення з узагальнено-переносним значенням, яке не можна розкласти на частини (“ловити гав” – бути неухажним, “дати гарбуза” – відмовити) [14, с. 55].

Друга група вчених вважає фразеологічними одиницями будь-які словосполучення, відтворені в готовому вигляді – навіть такі словесні штампи, як "добро пожаловать" (у російській мові) або "Вельмишановне товариство" (в українській). Прихильниками такої "широкої" точки зору на фразеологічні одиниці є, наприклад, такі вітчизняні дослідники, як В.М. Мокієнко, О.С. Юрченко [7, с. 31].

Нарешті, третя група вчених відносить до фразеологічних одиниць також приказки, прислів'я, скоромовки, загадки, замовляння, крилаті вислови, афоризми та літературні цитати.

Дослідивши фактичний матеріал маємо право стверджувати, що термін "фразеологізм" увів французький мовознавець Ш. Баллі. Хоча, вітчизняний вчений О.О. Потебня ще раніше поставив питання про знаковий характер фразеологізмів, виклав міркування з приводу їх "внутрішньої форми", вивчав їх значення, а В. Виноградов запровадив термін "фразеологічна одиниця" і запропонував ґрунтовну класифікацію фразеологізмів.

Оскільки фразеологія одна з нових галузей мовознавства, то привертає до себе дедалі більшу увагу дослідників. За останні роки у вітчизняній та зарубіжній лінгвістичній науці знаходимо велику кількість праць, у яких розглядається широке коло питань з фразеології.

Фразеологізм – це поняття, яке набагато важче пояснити, ніж слово. Тому особливості фразеологізмів потребують особливих методів вивчення. Метод – це система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності [5, с. 207]. Методи дослідження фразеологізмів стосуються насамперед засобів їх вичленування, встановлення характеристик, властивостей і диференційних ознак.

Метод вивчення фразеологічних одиниць вперше запропонувала Н. Амосова. Вона розробила контекстологічний метод вивчення фразеологізмів, який ставив за мету позбутися логіко-семантичного трактування явища [3, с. 8]. Основні його принципи повинні лягти в основу будь-якого методу вивчення фразеології: вивчення фразеологічних одиниць в умовах їхнього вживання у реченні, вивчення контекстуальної взаємодії слів, а також врахування специфіки мови. Умови постійного контексту дають змогу класифікувати фразеологізми. Так словосполучення "широка коса" може означати смугу суходолу, волосся та зняття для косіння трави.

Метод оточення є близьким до контекстологічного. За допомогою даного методу, структуру фразеологізму можна визначити як систему зв'язків між словосполученням та елементами контекстного оточення, що з цією фразеологічною одиницею пов'язане.

Один із найпоширеніших мовознавчих методів є метод фразеологічного опису, який служить для виділення різних типів фразеологізмів. Опис фактів мови є їх якісним аналізом, їх систематизацією, що створює теорію елементів і частин мовної структури. Описовий метод і його прийоми (спостереження, узагальнення, інтерпретація, класифікація, опозиційний прийом) застосовуються при дослідженні для: 1) процедури збору фактичного матеріалу з лексико- і фразеографічних джерел, словників крилатих висловів, видань пареміологічного характеру, а також із творів сучасної художньої літератури та публіцистики; 2) укладання картотеки мовного матеріалу; 3) опису властивостей, ознак та суттєвих характеристик досліджуваних мовних одиниць; 4) їх систематизації та класифікації; 5) об'єднання ФО в різні парадигматичні групи на основі спільності й відмінності; 6) інтерпретації структурних та семантичних особливостей ФО; 7) пояснення функціонування досліджуваних ФО на певному етапі розвитку мови тощо.

Наступний метод вивчення ФО – варіаційний, який був запропонований В. Архангельським [3, с. 10-12]. Особливостями цього методу є: а) підхід до фразеології як до системи та вивчення реальних варіацій ФО; б) комплексне вивчення особливостей компонентів ФО, виділення фразеологічного рівня мовної структури; в) виділення фразеологічного значення як особливої лінгвістичної категорії.

Необхідно зазначити, що саме варіаційний метод має найбільше характерних особливостей. В. Архангельський основне значення приділяв класифікації фразеологізмів і їх структурі зокрема.

Комплектаційний метод дослідження фразеології був розроблений С. Гаврином. Згідно з яким виділяють три типи спеціалізованих комплікативів, або сполучень слів: 1) експресивно-образні, 2) еліптичні, 3) гносеологічні (афоризми, складні терміни) [2, с. 24-26]. С. Гаврин виділяє також змішані типи комплективів, які за своїми ознаками не відповідають жодному із трьох зазначених груп. Наприклад: яблуко від яблуні недалеко падає.

В основу комплектаційного методу покладені наступні принципи: а) специфіка фразеологічних одиниць розкривається шляхом виявлення їх основної функції; б) комплектаційні фразеологічні якості мовних одиниць знаходяться в певних систематичних відношеннях, що є основою принципу системного опису фразеології.

Метод фразеологічної ідентифікації був вперше запропонований у 1964 р. Автором цього методу є О. Кунін Він служить для виявлення фразеологічності того чи іншого сполучення слів та приналежності його до ідіом, встановлення тотожностей слів і синтаксичних конструкцій, які утворюють фразеологізми, з їхніми вільними аналогами.

Цей метод оснований на різних типах фразеологічних значень, співвідношенні елементів до всієї структури, а також допомагає виділяти фразеологізми серед складних слів та словосполучень. В ідіомах семантична стійкість виражається в повному або частковому переосмисленні.

Цей метод використав також Ш. Баллі для виділення загальної ознаки, що дає змогу (або ж не дає) замінити зворот певним словом-ідентифікатором. Слово-ідентифікатор повинно відбивати внутрішню цілісність фразеологізму. Наприклад: корчити з себе "велике цабе" (казна що).

Метод аплікації, що вважається різновидом методу ідентифікації, є обмежений у виборі змінних, що встановлює відмінні структурно-семантичні організації фразеологізму від сполучень, утворених відповідно до

регулярних закономірностей вибору й комбінації тощо. Фразеологія пропонує різні типи класифікацій фразеологічного складу мови залежно від властивостей фразеологізмів і методів їхнього дослідження.

Сутність методу компонентного аналізу полягає в описі структурної організації значення як набору мінімальних семантичних компонентів, кожний з яких виконує свою функцію і пов'язаний з іншими певними ієрархічними відношеннями [6, с. 230]. Для компонентного аналізу важливим є встановлення не тільки сем, а і їхньої структурної організації, тобто місця і ваги кожної семи в компонентній (семній) структурі значення, оскільки компонентний склад значення розглядається не як проста сукупність елементів, а організована структура, репрезентована за допомогою певної метамови.

Метод кореляції мовних і позамовних явищ застосовується для виявлення взаємозв'язку та взаємообумовленості соціальної сфери життя носіїв мови і її відображення у семантичній структурі досліджуваних мовних одиниць. Він дозволяє також встановити причини виникнення і розвитку ФО та охарактеризувати понятійний зміст і семантику власних назв.

В історії мови існує чимало випадків, коли фразеологічні одиниці виникали внаслідок найнеймовірніших асоціацій. Виявити логіку в розвитку такого типу асоціативних рядів буває часом зовсім неможливо навіть при ґрунтовному психо-лінгвістичному аналізі.

Передача саме національно забарвлених фразеологізмів викликає найбільші труднощі при перекладі, оскільки такі ФО були народжені за допомогою різних культурних традицій. Часто для утворення ФО з однаковою чи схожою семантикою слугували абсолютно різні джерела. Оскільки простий переклад тексту, в якому міститься той чи інший фразеологізм із національно-специфічним змістом, є в більшості випадків недостатнім для його інтерпретації, дослідження культурно-національної конотації ФО повинно проводитися з урахуванням як мовних, так і позамовних чинників. З цією метою при дослідженнях фразеологізмів застосовується лінгвокраїнознавчий коментар фразеологічного значення досліджуваних мовних одиниць для уточнення їх семантичної структури.

За допомогою методу лексикографічного аналізу порівнюються лексикографічні експлікації значень досліджуваних мовних одиниць у словниках, виданих у різні періоди, з метою встановлення достовірності їхньої семантики, а також підтвердження гіпотези про структурні й семантичні видозміни ФО.

Наведені методи дослідження не єдині. Існують також методи: монемний та семантичного диференціала тощо [10, с. 46].

Ми з'ясували, що фразеологізм є одиницею мови, ФО фіксуються як у словниках загального типу, так і в фразеологічних словниках та довідниках. Оскільки, існують певні методи вивчення фразеологічних одиниць, тому їх потрібно знати і правильно застосовувати на практиці, бо кожен метод має свої характерні особливості. Вони засновані на різних типах фразеологічних значень. Вищезазначені методи вивчення фразеологічних одиниць мають свою специфіку та структуру, тому дуже важливо їх правильно застосовувати та розрізняти один від одного.

Фразеологія як наука виникла лише на початку ХХ століття і на цей момент вона як лінгвістична дисципліна перебуває ще на стадії становлення. Тому, ми бачимо, що фразеологія як наука і зокрема фразеологізми є сприятливим підґрунтям, а також добрим матеріалом для проведення лінгвістичних досліджень. Визначення характерних рис, що притаманні фразеологізмам порівнюваних мов, є своєрідним фундаментом для будь-якого лінгвістичного дослідження.

Наша мова унікальна і, до того ж, це засіб спілкування між людьми не тільки у певній країні та суспільстві, а й в цілому світі зокрема. Тому кожен з її аспектів слід аналізувати та вивчати. Що стосується фразеології, то це одна з найбільш популярних сфер лексикології, якій приділяють увагу багато відомих лінгвістів.

Термін "фразеологія" можна також назвати лінгвістичним терміном широкого значення, що більше підходить для опису різноманітних структурних та семантичних типів фраз. Фразеологізми і слова – відмінні одне від одного поняття, але їх можна характеризувати певними спільними рисами, а саме наявністю значення та здатністю виконувати синтаксичні функції.

Питання фразеології в різних мовах дуже важливі як для практики, так і для теорії перекладу. Часто вони пов'язані з серйозними практичними труднощами та викликають великий теоретичний інтерес, оскільки мають відмінність у смислових та стилістичних функціях, які виконують слова одного суттєвого значення в різних мовах, та з відмінністю сполучень, у які об'єднуються такі слова в різних мовах.

Таким чином, на допомогу приходять вивчення фразеології досліджуваної мови. Предметом фразеології як розділу мовознавства є дослідження природи фразеологізмів і їх категоріальних ознак, а також виявлення закономірностей функціонування їх в мові.

Фразеологія є об'єктом досліджень не тільки вітчизняних, а й зарубіжних вчених, адже це та наука, яка буде існувати доки існуватиме мова, оскільки фразеологічний фонд – це відкрита система, яка постійно поповнюється за рахунок відомих афоризмів громадських діячів, митців, літераторів та науковців, які настільки часто використовуються у засобах масової інформації та побутовому мисленні, що з часом стають народним надбанням.

Література:

1. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 176 с.
2. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів : Вища школа, Вид-во при Львівському університеті, 1983. – 160 с.
3. Ковалик І. І. Про власні та загальні назви в українській мові // Мовознавство. – 1977. – № 2. – С. 11-18.
4. Кононенко І. В. Мова і народна культура // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62-69.

5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К. : Видавничий центр "Академія", 2000. – 368 с.

6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. – К. : Вид. центр "Академія", 1999. – 284 с.

7. Маслова В. А. Лингвокультурологія: Уч. пос. для студ. высш. уч. зав. – М. : Изд. Центр "Академія", 2001. – 208 с.

8. Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом власне ім'я в сучасній українській мові: структурно-семантичний аспект: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01/Донец. нац. ун-т. – Д., 2002 – 18 с.

9. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К. : "Око", 1996. – 416 с.

10. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г., Українська фразеологія. – Харків : Основа, 1990, – 167с.

Лексикографічні джерела:

1. Басанець З. О., Бублик В. И., Лисенко Е. І. Німецько-український, українсько-німецький словник. – К. : "Академія", 1997. – 736 с.

2. Денисенко С. Н. Німецько-українсько-російський словник-довідник. Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 278 с.

3. Кудіна О. Ф., Пророченко О. П. Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки. – Вінниця : Нова книга, 2005. – 319 с.

4. Словник фразеологізмів української мови, 2003, відпов. ред. В.О. Винник. – Київ : В-во "Наша думка". – 788 с.